

Wisława Bertman, Aneta Sokół

Biblioteka Śląska w Katowicach

e-mail: Wislawa.Bertman@bs.katowice.pl; Aneta.Sokol@bs.katowice.pl

Książka i prasa ewangelicka w Polsce po 1989 r. Zarys zagadnienia i stan badań

Wprowadzenie

Wydawnictwa o charakterze religijnym są współcześnie przedmiotem wielu badań naukowych. W Polsce literatura religijna zbyt często jest jednak utożsamiana z literaturą katolicką, podczas gdy piśmiennictwo innych kręgów wyznaniowych rzadko bywa przedmiotem analizy. Zwłaszcza literatura protestancka powstała po roku 1989 stanowi wyjątkowo zaniedbany obszar badawczy.

Zjawisko piśmiennictwa protestanckiego to od czasów reformacji ważny element polskiej kultury piśmienniczej. Zasługi polskich środowisk protestanckich są na tym polu nie do podważenia, biorąc pod uwagę ich historyczny wkład w rozwój języka, literatury i działalności wydawniczej¹. W toku badań prowadzonych przez historyków literatury, historyków kultury, bibliotekoznawców i księgoznawców wydawnictwa wyznawców reformacji określano różnie: *książka różnowiercza*²,

¹ *Wkład protestantyzmu do kultury polskiej. Z zagadnień protestantyzmu w Polsce*, pod red. T. Wojaka, Warszawa 1970, passim; *Udział ewangelików śląskich w polskim życiu kulturalnym*, Warszawa 1974, passim.

² W. Szelińska, *Książka różnowiercza na Uniwersytecie Krakowskim w początkach Reformacji*, „Roczniki Biblioteczne” R. 39: 1985, z. 1–2, s. 83–111; W. Kriegseisen, *Książka i biblioteki w kulturze ewangelików polskich w XVII i XVIII w.*, „Z Badań nad Polskimi Księgozbiorami Historycznymi” R. 13: 1992, s. 11.

książka protestancka³, literatura ewangelicka⁴, a także wydawnictwa ewangeliczne⁵.

Stan badań nad piśmiennictwem protestanckim

Dawne druki ewangeliczne doczekały się kilku znaczących opracowań, przede wszystkim cennej pozycji o charakterze bibliograficznym autorstwa Władysława Chojnackiego *Bibliografia druków ewangelickich Ziem Zachodnich i Północnych 1530–1939* (Warszawa 1966)⁶ oraz zamieszczonej w „Roczniku Ewangelickim” (1925, s. 327–416) *Bibliografii polsko-ewangelickiej XIX–XX wieku* Jana Szerudy. Warto wymienić także wcześniejsze opracowanie Jana Karola Sembrzyckiego *Krótki przegląd literatury ewangelicko-polskiej Mazurów i Szlązaków od r. 1670* (Nawsie 1888), książkę Tadeusza Grabowskiego *Literatura luterska w Polsce wieku XVI* (Poznań 1920), jak również stosunkowo nową monografię Janusza T. Maciuszki *Ewangelicka postyllografia polska XVI–XVIII wieku* (Warszawa 1987). Nowsze druki ewangeliczne z lat 1900–1990 zarejestrował Tadeusz Zieliński w dwuczęściowej *Polskiej bibliografii protestanckiej*⁷. Sam autor zaznacza we wstępie, że nie jest to bibliografia kompletna. W ostatnich latach ukazała się publikacja pt. *Protestancka kultura słowa* (Kraków 2009) pod redakcją Zbigniewa Paska, stanowiąca zbiór prac tematycznie związanych z problematyką piśmiennictwa protestanckiego.

Powstało również kilka opracowań dotyczących rozwoju twórczości ewangelickiej w poszczególnych regionach Polski: *Zarys piśmiennictwa polskiego na Mazurach Pruskich* Emilii Sukertowej-Biedrawiny (Dział-

³ J. Mandziuk, *Śląskie duchowieństwo diecezjalne a książka protestancka w XVI i XVII wieku*, „Roczniki Biblioteczne” R. 36: 1992, z. 1–2, s. 139.

⁴ J. K. Sembrzycki, *Krótki przegląd literatury ewangelicko-polskiej Mazurów i Szlązaków od r. 1670*, Nawsie (Cieszyn) 1888.

⁵ R. Sękowski, *Polskie wydawnictwa ewangeliczne pogranicza Dolnego i Górnego Śląska*, „Kwartalnik Opolski” R. 36: 1990, nr 1–4, s. 60–69.

⁶ W roku 1997 ukazało się *Uzupełnienie do „Bibliografii polskich druków ewangelickich Ziem Zachodnich i Północnych 1530–1939”* Władysława Chojnackiego, opracowane przez Małgorzatę Szymańską-Jasińską („Komunikaty Mazursko-Warmińskie” 1997, nr 2, s. 271–285).

⁷ T. Zieliński, *Polska bibliografia protestancka. Część 1: lata 1900–1960*, „Studia i Dokumenty Ekumeniczne” R. 13: 1997, nr 1, s. 143–184; tenże, *Polska bibliografia protestancka. Część 2: lata 1961–1990*, „Studia i Dokumenty Ekumeniczne” R. 14: 1998, nr 1, s. 153–194.

dowo 1935), popularnonaukowy *Zarys dziejów piśmiennictwa polskiego w Prusach Wschodnich* Alodii Kaweckiej-Gryczowej (Warszawa 1946), *Piśmiennictwo polskie i kaszubskie Pomorza Zachodniego od XVI do XIX wieku* (Poznań 1994) autorstwa Zygmunta Szultki. Szczególnie liczne są publikacje dotyczące dziejów śląskiej literatury ewangelickiej. Jan Broda w swoim artykule *Badania i potrzeby polskiej literatury ewangelickiej na Śląsku Cieszyńskim* („Kalendarz Ewangelicki” 1974, s. 182–186) pisze: „Pierwszą syntetyczną próbą ujęcia piśmiennictwa ewangelickiego na Śląsku Cieszyńskim zajął się Wincenty Ogrodziński w *Dziejach piśmiennictwa śląskiego* (1946 i 1965), gdzie w osobnych rozdziałach opracowano literaturę cieszyńską od XVI do początków XX wieku”⁸. Rozwój literatury protestanckiej szczegółowo omówił także Paweł Musioł w pracy *Piśmiennictwo polskie na Śląsku do początków XIX wieku* (Opole 1970). Spośród innych opracowań warto wymienić: W. Chojnackiego *Polskie kanccjonaty na Śląsku w XVII–XX wieku* („Roczniki Biblioteczne” 1958, z. 1–2, s. 189–226), Romana Sękowskiego *Polskie wydawnictwa ewangelickie pogranicza Dolnego i Górnego Śląska* („Kwartalnik Opolski” 1990, nr 1–4, s. 60–69), *Dzieje literatury polsko-ewangelickiej na Górnym Śląsku* pod redakcją Jana Szturca (Katowice 2006), Jana Zaremby *Piśmiennictwo ewangelickie na Śląsku (do roku 1800)*⁹ oraz Stanisława Zahradnika *Polskie wydawnictwa wyznaniowe na Śląsku Cieszyńskim*¹⁰.

Osobnego omówienia wymaga stan badań nad polską prasą protestancką. Jej początki sięgają XVIII stulecia. W latach 1718–1720 ukazywała się w Królewcu „Poczta Królewiecka”, pierwsze czasopismo ewangelickie, a zarazem jedna z najdawniejszych gazet polskich¹¹. Dwa z obecnie ukazujących się tytułów mają ponadstuletnią tradycję: „Zwiastun Ewangelicki”¹² i „Ka-

⁸ J. Broda, *Badania i potrzeby polskiej literatury ewangelickiej na Śląsku Cieszyńskim*, „Kalendarz Ewangelicki” 1974, s. 185.

⁹ J. Zaremba, *Piśmiennictwo ewangelickie na Śląsku (do roku 1800)*, [w:] *Udział ewangelików śląskich...*, s. 26–72.

¹⁰ S. Zahradnik, *Polskie wydawnictwa wyznaniowe na Śląsku Cieszyńskim*, „Zwrot” 1990, nr 1, s. 32–35; nr 2, s. 36–40. Część pierwsza była poświęcona czasopiśmiennictwu, część druga omawia kalendarze i książki.

¹¹ J. K. Sembrzycki, dz. cyt., s. 61; A. Kawecka-Gryczowa, *Zarys dziejów piśmiennictwa polskiego w Prusach Wschodnich*, Warszawa 1946, s. 47.

¹² Ukazuje się od 1863 r., początkowo jako „Zwiastun Ewangeliczny”, w latach 1946–1961 zmienił tytuł na „Strażnica Ewangeliczna”, następnie powrócił do tytułu „Zwiastun”. Obecnie nosi tytuł „Zwiastun Ewangelicki”. „Zwiastunowi” została poświęcona odrębna publikacja. Zob. W. Gastpary, *W stulecie „Zwiastuna”*, „Kalendarz Ewangelicki” 1964, s. 95–105.

alendarz Ewangelicki”¹³. Na temat dziejów czasopiśmiennictwa protestanckiego w Polsce powstały niedawno dwie obszerne monografie autorstwa Jarosława Kłaczkowa: *Protestanckie wydawnictwa prasowe na ziemiach polskich w XIX i pierwszej połowie XX w.* (Toruń 2008) oraz *Czasopiśmiennictwo protestanckie w Polsce w latach 1918–1939* (Toruń 2003). Obie prace zawierają szczegółowe bibliografie adnotowane czasopism protestanckich, zgodnie z zakresem chronologicznym podanym w tytułach.

Zarówno książka, jak i prasa ewangelicka powojenna nie doczekały się odrębnych opracowań monograficznych. W dużej mierze było to związane z ówczesną sytuacją polityczną, która kształtowała politykę wydawniczą¹⁴. Możliwości wydawnicze związków wyznaniowych były w znacznym stopniu ograniczone¹⁵; przykładowo Kościół Ewangelicko-Augsburski posiadał w okresie PRL-u jedną oficynę wydawniczą i wydawał jeden tytuł prasowy – „Zwiastun”¹⁶. Pomimo utrudnień podejmowano liczne inicjatywy, ukazywały się publikacje o charakterze edukacyjnym, okolicznościowym, śpiewniki, pozycje teologiczne i popularyzatorskie. Warto również wspomnieć, że od 1954 r. funkcjonowała Chrześcijańska Akademia Teologiczna, która prowadziła własną działalność wydawniczą¹⁷. Zagadnienia te nie zostały dotąd w pełni zbadane. Powstało jedynie kilka godnych uwagi prac o charakterze przyczynkarskim¹⁸. W zakresie opracowania prasy ewangelickiej warto odnotować szczególny wkład J. Szturca, redaktora naczelnego „Myśli Protestanckiej” (1997–2001) oraz „Ewangelika” (2003–2009), wiceprezesa Polskiego Towarzystwa Ewangelickiego. Jest on autorem m.in. artykułów: *Polskie czasopisma protestanckie w la-*

¹³ „Kalendarz Ewangelicki” ukazuje się od 1881 r., z przerwą w latach 1940–1945. Zob. *Kalendarz Ewangelicki* [on-line]. Biblioteka Śląska w Katowicach [dostęp 15 grudnia 2010]. Dostępny w World Wide Web: http://opacwww.bs.katowice.pl/cgi-bin/wspd.cgi.sh/WService=wsbroker1/wo_szuk.p.

¹⁴ S. A. Kondek, *Papierowa rewolucja. Oficjalny obieg książek w Polsce w latach 1948–1955*, Warszawa 1999; tenże, *Władza i wydawcy. Polityczne uwarunkowania produkcji książek w Polsce w latach 1944–1949*, Warszawa 1993.

¹⁵ T. Langer, *Państwo a nierzymskokatolickie związki wyznaniowe w Polsce Ludowej*, Poznań 1967.

¹⁶ Zarówno oficyna, jak i pismo nosiły od 1963 r. nazwę „Zwiastun”, wcześniej funkcjonowały jako „Strażnica Ewangeliczna”. Zob. J. Szczepankiewicz-Battek, *Kościół protestancki i ich rola społeczno-kulturowa*, Wrocław 2005, s. 178.

¹⁷ *Uczelnia. Historia* [on-line]. Chrześcijańska Akademia Teologiczna [dostęp 15 grudnia 2010]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.chat.edu.pl/pl/Historia>.

¹⁸ Wyjątkiem jest tu praca magisterska o charakterze monograficznym: R. Mycyszyn-Krakowska, *Książka protestancka w PRL w latach 1945–1974*, napisana pod kierunkiem K. Migonia na Uniwersytecie Wrocławskim w roku 1975. Nie została jednak opublikowana.

tach 1945–1988¹⁹ i *Czasopisma luterańskie na Górnym Śląsku*²⁰. Piśmiennictwo protestanckie z okresu PRL-u częściowo odnotowują Roman Nir w *Bibliografii wyznaniowych czasopism i biuletynów wewnętrznych w Polsce*²¹ oraz T. Zieliński we wspomnianej już *Polskiej bibliografii protestanckiej*²². Powstała również bibliografia zawartości „Kalendarza Ewangelickiego” (1947–2000) autorstwa Jadwigi Joanny Badury²³. Jednakże okres ten czeka nadal na swoich badaczy.

Kościół Ewangelicko-Augsburski po 1989 r. na tle innych wyznań protestanckich

Przemiany polityczne, które nastąpiły w Polsce po 1989 r., zmieniły radykalnie sytuację związków wyznaniowych, a tym samym prowadzonej przez nie działalności wydawniczej. Istotną rolę odegrały tu dwa akty prawne: *Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania* (Dz.U. 1990, nr 29, poz. 155) oraz *Ustawa z dnia 11 kwietnia 1990 r. o uchynieniu ustawy o kontroli publikacji i widowisk, zniesieniu organów tej kontroli oraz zmianie ustawy „Prawo prasowe”* (Dz.U. 1990, nr 29, poz. 173). Zgodnie z art. 25 ustawy z 1989 r. „kościóły i inne związki wyznaniowe mają prawo wydawania prasy, książek, druków oraz zakładania i posiadania wydawnictw oraz zakładów poligraficznych, z zachowaniem obowiązujących w tym zakresie przepisów prawa. Kościoły i inne związki wyznaniowe mogą organizować własny kolportaż prasy lub korzystać z pośrednictwa innej sieci kolportażu”²⁴. W wyniku powyższych aktów Kościoły uzyskały pełną swobodę działania na rynku mediów, otworzyły

¹⁹ J. Szturc, *Polskie czasopisma protestanckie w latach 1945–1988*, „Studia i Dokumenty Ekumeniczne” 1994, nr 2, s. 149–167.

²⁰ Tenże, *Czasopisma luterańskie na Górnym Śląsku*, [w:] *Oblicza prasy Śląska i Zagłębia Dąbrowskiego*, t. 2, pod red. D. Rotta i M. Kaczmarczyka, Katowice–Sosnowiec 2005 („Studia z Dziejów Komunikowania Masowego”, t. 2).

²¹ R. Nir, *Bibliografia wyznaniowych czasopism i biuletynów wewnętrznych w Polsce*, „Chrześcijanin w Świecie” 1971, nr 13, s. 85–93.

²² T. Zieliński, *Polska bibliografia protestancka. Część 1...*, oraz tenże, *Polska bibliografia protestancka. Część 2...*

²³ J. A. Badura, *Kalendarz Ewangelicki. Bibliografia zawartości za lata 1947–2000*, Szczególna 2007 („Ewangelicka Bibliografia i Dokumentacja Kościelna”).

²⁴ *Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania*, Dz.U. 1990, nr 29, poz. 155.

się przed nimi nowe możliwości uczestnictwa w kulturze. Należy zaznaczyć, że likwidacja cenzury i otwarcie rynku prasy i książki w Polsce zaowocowały rozkwitem różnorodnej działalności wydawniczej. W tej sytuacji Kościoły wykorzystywały swoją szansę i nastąpił na niespotykaną dotąd skalę rozwój piśmiennictwa religijnego oraz aktywny udział podmiotów religijnych w wolnych mediach. Procesom tym sprzyjał rozwój prywatnych, małych firm poligraficznych i oficyn wydawniczych, które współpracowały z Kościołami, wydając literaturę religijną.

W Polsce istnieje obecnie kilkadziesiąt wyznań protestanckich²⁵. Przedstawiony stan badań dotyczył piśmiennictwa tworzonego przez różne wyznania protestanckie w Polsce, począwszy od XVI w. Jednakże w dalszej części pracy przedmiotem omówienia będzie działalność wydawnicza Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego i podmiotów z nim związanych. Wybór ten wynika ze szczególnej roli, jaką Kościół ten odegrał w historii i kulturze Polski, oraz jego znaczącej pozycji wśród innych współczesnych wyznań protestanckich. W celu uzasadnienia tego wyboru warto przytoczyć następujące argumenty:

1. Kościół Ewangelicko-Augsburski jest najliczniejszą protestancką grupą wyznaniową w Polsce²⁶.
2. Kościół ten jest najstarszym spośród wyznań protestanckich i (wraz z Kościołem Ewangelicko-Reformowanym) jest bezpośrednim spadkobiercą XVI-wiecznego ruchu reformacyjnego w Polsce.
3. Polscy luteranie wnieśli swój wkład w rozwój języka polskiego i literatury, zwłaszcza poprzez kolejne wydania *Biblii* w języku polskim, postylle, kancjonały, katechizmy, modlitewniki, a także liczne prace językoznawcze i leksykograficzne (m.in. Macieja Dobrackiego, Samuela Bogumiła Lindego, Jerzego Samuela Bandtkiego)²⁷.
4. Kościół Ewangelicko-Augsburski prowadzi obecnie najszerszą, spośród wyznań protestanckich, działalność wydawniczą.

Na potrzeby niniejszego artykułu, jak również dalszych badań prowadzonych przez autorki, określenie *wydawnictwa ewangelickie* będzie

²⁵ „Rocznik Statystyczny RP” 2009 odnotowuje 29 Kościołów protestanckich i tradycji protestanckiej, zaznaczając, że nie są to wszystkie istniejące (s. 218–219).

²⁶ „Rocznik Statystyczny RP” podaje liczbę 77 500 ewangelików (dane za rok 2005); strony internetowe Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego (<http://www.luteranie.pl>) podają liczbę 80 000 zarejestrowanych członków, co stanowi ok. 50% wszystkich polskich protestantów.

²⁷ B. Otwinowska, *Udział Reformacji w rozwoju nauki polskiej (filozofia, literatura, historia, językoznawstwo)*, [w:] *Wkład protestantyzmu do kultury polskiej...*, s. 150–199.

dotyczyło produkcji wydawniczej Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w Polsce i podmiotów z nim związanych²⁸.

Współczesny Kościół Ewangelicko-Augsburski organizacyjnie dzieli się na sześć diecezji: cieszyńską, katowicką, mazurską, pomorsko-wielkopolską, warszawską i wrocławską. Na ogólną liczbę około 80 tys. wyznawców 60 tys. zamieszkuje dwie diecezje: cieszyńską i katowicką²⁹. Taka, a nie inna geografia Kościoła jest wynikiem wielu historycznych uwarunkowań, które nie są tematem tej pracy, ale warto zaznaczyć, że obecnie istniejący Kościół Ewangelicko-Augsburski jest spadkobiercą sześciu Kościołów luterańskich działających przed wojną³⁰. W rezultacie po 1945 r. Kościół znalazł się w bardzo trudnej sytuacji: z jednej strony należało dokonać scalenia rozproszonych grup wyznawców, z drugiej – nastąpił w tym okresie znaczny odpływ członków, zwłaszcza pochodzenia niemieckiego. O skali tego zjawiska świadczą dane liczbowe. Z przedwojennej liczby 800 tysięcy polskich luteran pozostało obecnie zaledwie 80 tysięcy.

Działalność wydawnicza Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego po 1989 r.

Wspomniana geografia Kościoła ma wpływ na działalność kulturalną prowadzoną w poszczególnych diecezjach³¹. Nie zaskakuje więc

²⁸ Historycznie określenia *ewangelicki* i *protestancki* były używane zamiennie. Współcześnie nie jest to możliwe, gdyż mianem *ewangelickie* określa się jedynie tradycyjne wyznania protestanckie, które zachowały ten przymiotnik w swojej nazwie: Kościół Ewangelicko-Reformowany, Kościół Ewangelicko-Methodystyczny oraz Kościół Ewangelicko-Augsburski, inne natomiast grupy wyznaniowe określa się mianem *ewangelikalne*. Zob. *Ewangelikalizm*, [w:] *Religia. Encyklopedia PWN*, t. 3: *Ciapinski-Fatima*, pod red. T. Gładacza, B. Milerskiego, Warszawa 2001, s. 498–501.

²⁹ Diecezja cieszyńska – 45 000, katowicka – 15 000. Zob. „Rocznik Statystyczny RP” 2009, s. 221.

³⁰ Kościół Ewangelicko-Augsburski, Kościół Unijny na Ziemiach Zachodnich, Kościół Unijny na Górnym Śląsku, Kościół Ewangelicko-Luterański (Staroluterski), niemiecki Kościół Ewangelicko-Unijny, Ewangelicki Kościół Augsburskiego i Helweckiego Wyznania. Na temat Kościołów luterańskich funkcjonujących w II Rzeczypospolitej do 1939 r. zob. m.in. H. Czembor, *Ewangelicki Kościół Unijny na Polskim Górnym Śląsku (1922–1939)*, Katowice 1993; J. Domasłowski, *Kościół ewangelicko-augsburski w Poznaniu i w zachodniej Wielkopolsce w latach 1919–2005*, Poznań 2005.

³¹ Kwestię wpływu geografii Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego na działalność kulturalną charakteryzuje w swojej monografii J. Szczepankiewicz-Battek, *Kościół protestancki i ich rola społeczno-kulturowa. Świat – Europa – Śląsk*, Wrocław 2005.

fakt, że większość produkcji wydawniczej oraz przeważająca część inicjatyw kulturalnych Kościoła i podmiotów z nim związanych skupia się w diecezjach cieszyńskiej i katowickiej. Na terenie diecezji cieszyńskiej działa od 1991 r. największa oficyna wydawnicza „Augustana” (Bielsko-Biała), wydawca głównego organu prasowego Kościoła – „Zwiastuna Ewangelickiego”, jak również „Przeglądu Ewangelickiego” – pisma o zasięgu ogólnopolskim, „Kalendarza Ewangelickiego” oraz większości publikacji ewangelickich. Przy „Augustanie” działa też księgarnia o tej samej nazwie, jak również księgarnia internetowa. Warto także wspomnieć, że sama diecezja cieszyńska prowadzi też własną działalność wydawniczą, publikując m.in. wydawnictwa okolicznościowe oraz pozycje dotyczące bogatych tradycji luterańskich na ziemi cieszyńskiej. Na terenie diecezji przy Centrum Misji i Ewangelizacji (dalej: CME) w Dziegielowie działa wydawnictwo „Warto”³², zajmujące się przede wszystkim realizowaniem projektów związanych z CME, ale także współpracujące z innymi jednostkami kościelnymi. Wydawnictwo wydaje m.in. kwartalniki „Warto” i „Blisko”, prowadzi niewielką sieć księgarń, m.in. w Krakowie i Cieszynie, oraz księgarnię internetową.

Wiele inicjatyw wydawniczych jest podejmowanych również w diecezji katowickiej. W Katowicach działa „Głos Życia”, oficyna, która publikuje materiały diecezjalne, jak i opracowania o charakterze historycznym i regionalnym. Diecezja katowicka jest wydawcą kwartalnika „Ewangelik”³³, jednego z najważniejszych czasopism ewangelickich, czytanego nie tylko na Śląsku. W latach 1997–2004 na terenie diecezji ukazywał się periodyk o charakterze społeczno-kulturalnym „Myśl Protestancka”, który stanowił forum dyskusji dla różnych kręgów protestanckich, a w skład jego redakcji wchodzili przedstawiciele kilku wyznań, w tym między innymi wykładowcy Chrześcijańskiej Akademii Teologicznej.

W pozostałych diecezjach działalność wydawnicza środowiska ewangelickiego przedstawia się znacznie skromniej ze względu na niewielką

³² *Wydawnictwo WARTO* [on-line]. Centrum Misji i Ewangelizacji Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego [dostęp 15 grudnia 2010]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.cme.org.pl/index.php?D=5>.

³³ Inicjatorem powstania pisma był ówczesny proboszcz parafii (obecnie biskup) ks. Tadeusz Szurman, który w wywiadzie zamieszczonym w „Ewangeliku” (2003, nr 3, s. 61) tak charakteryzuje misję pisma: „Chcieliśmy dotrzeć z naszym zwiastowaniem do całej, rozległej diecezji: od Brzegu na Opolszczyźnie, po wschodnie granice państwa. Chcielibyśmy przypominać pewne pryncypia ewangelicyzmu, ale przede wszystkim chodzi nam o większą integrację wiernych w diecezji”.

liczbę członków Kościoła. Warto jednak zaprezentować kilka ważnych inicjatyw. Diecezja pomorsko-wielkopolska wydaje oficjalny rocznik diecezjalny „Diasporę” (od 1992 r.), który odnotowuje najważniejsze wydarzenia z jej życia. Ponadto parafia w Gdańsku z siedzibą w Sopocie zaanizowała w 2007 r. publikację „Gdańskiego Rocznika Ewangelickiego”, pisma o charakterze historyczno-naukowym³⁴. Diecezja wrocławska od 2004 r. wydaje „Rocznik Diecezjalny”, oficjalny periodyk o charakterze sprawozdawczo-informacyjnym (dostępny także przez stronę WWW diecezji). Również poszczególne parafie podejmują sporadycznie inicjatywy wydawnicze.

Własną działalność wydawniczą prowadzą organizacje i stowarzyszenia protestanckie. Wśród nich wiodącą rolę odgrywa Polskie Towarzystwo Ewangelickie³⁵ (dalej: PTEw), skupione wokół sześciu najbardziej aktywnych ośrodków: Bielska-Białej, Cieszyna, Katowic, Koszalina, Warszawy, Wisły. Zrzesza wprawdzie nie tylko luteran, lecz także członków innych wspólnot ewangelickich, jednak działa w powiązaniu z Kościołem Ewangelicko-Augsburskim. Towarzystwo wydaje własne pismo, dwumiesięcznik „Słowo i Myśl”, które w dużym stopniu przyczyniło się do ożywienia środowisk inteligencji ewangelickiej po 1989 r. Obecnie periodyk ukazuje się w Krakowie, a jego formalnym wydawcą jest prywatna firma FGH Tondera. PTEw publikuje również książki i druki okolicznościowe, reprinty, wydawnictwa o charakterze historycznym, biograficznym, a także materiały będące pokłosiem sesji i konferencji naukowych. Stowarzyszenie Księży i Katechetów Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego w latach

³⁴ Inicjatywa powstania pisma zrodziła się w gronie profesorów-ewangelików z Uniwersytetu Gdańskiego i Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu, przy aprobachie i współpracy lokalnej parafii. Jak zaznacza w *Słowie wstępnym* do pierwszego tomu ks. bp Michał Warczyński: „celem podjętego przedsięwzięcia ma być z jednej strony integracja czytelników-ewangelików wokół czasopisma, a z drugiej – informacja dla pozostałych czytelników o historii i stanie obecnym Kościoła luteranckiego na Pomorzu”. Zob. M. Warczyński, *Słowo wstępne*, „Gdański Rocznik Ewangelicki” 2007, s. 6.

³⁵ Polskie Towarzystwo Ewangelickie jest świeckim stowarzyszeniem o charakterze społeczno-kulturalnym, działającym w obrębie polskich Kościołów ewangelickich. Historycznie wywodzi się z różnorodnego i bogatego ruchu społecznego w polskim przedwojennym ewangelicyzmie. Po wojnie przetrwało tylko Polskie Towarzystwo Ewangelickie w Poznaniu. Jego działalność musiała się ograniczać do aktywności wyłącznie parafialnej. W 1983 r. poznańscy działacze rozszerzyli działalność Towarzystwa na cały kraj. Uchwalono nowy statut, powołano zarząd główny, utworzono oddziały terenowe. Zob. J. Szturc, *Stowarzyszenia społeczno-kulturalne w polskim ewangelicyzmie*, Warszawa 2006, s. 187–194; *O PTEw* [on-line]. Polskie Towarzystwo Ewangelickie [dostęp 15 grudnia 2010]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.ptew.org.pl/o-nas/>.

1991–1999 i ponownie od 2006 r. wydawało pismo naukowe „Teologia i Ambona” poświęcone zagadnieniom teologicznym i ekumenicznym. Periodyk prowadzony przez teologów luterańskich zawierał między innymi materiały homiletyczne i katechetyczne. W Olsztynie (diecezja mazurska) działa Mazurskie Towarzystwo Ewangelickie (dalej: MTE), które funkcjonuje jednocześnie jako wydawca wielu publikacji tematycznie związanych z zagadnieniami luteranizmu na terenach Warmii i Mazur oraz popularyzuje twórczość lokalnych autorów. Od 1999 r. MTE publikuje „Kartki Mazurskie. Biuletyn Mazurskiego Towarzystwa Ewangelickiego”, od 2004 r. w wersji internetowej. Działalność wydawniczą prowadzi również Towarzystwo Ewangelickie w Cieszynie. Od 1994 r. organizuje ono coroczne sympozja, w zamierzeniu „ogólnopolskie spotkania ewangelików – ludzi nauki, kultury i biznesu”³⁶. Pokłosiem tych spotkań są wydawane regularnie materiały o charakterze sprawozdawczym³⁷. Towarzystwo jest także inicjatorem i wydawcą publikacji książkowych, obejmujących swą tematyką zagadnienia historii ewangelicyzmu na Śląsku, jak również rozmyślenia religijne, poezję. Książki te są wydawane we współpracy z prywatną oficyną „Interfon” działającą w Cieszynie.

Warto zaznaczyć, że środowiska ewangelickie często współpracują z prywatnymi wydawcami, czego przejawem jest np. współpraca PTEw z Bogusławem Tonderą (firma FGH Tondera w Krakowie) czy działalność wydawnicza „Interfonu” na rzecz Towarzystwa Ewangelickiego w Cieszynie oraz parafii w Ustroniu. Właściciele tych wydawnictw są również ewangelikami, a publikowanie prac ewangelickich stanowi główny zręb ich działalności. Literaturę ewangelicką wydaje także Wydawnictwo Naukowe „Semper” w Warszawie, które prowadzi księgarnię internetową. Udział publikacji protestanckich w ofercie wydawniczej tej oficyny zwiększa ich szansę na dotarcie do szerszego kręgu odbiorców, nie tylko ewangelickich. Warto tu zaznaczyć, że środowiska ewangelickie wykorzystują możliwości, jakie daje Internet, aby z jednej strony zaprezen-

³⁶ Od 1996 r. kolejne spotkania, pod nazwą Forum Inteligencji Ewangelickiej, organizowane są przez różne grupy lokalne w Polsce, niezwiązane z Towarzystwem Ewangelickim w Cieszynie. Zob. J. Szturc, *Stowarzyszenia społeczno-kulturalne...*, s. 178.

³⁷ Towarzystwo Ewangelickie w Cieszynie wydało sprawozdania z czterech pierwszych spotkań. W latach 1994–1995 sprawozdania ze spotkań ukazywały się pod tytułem *Symposium Ewangelickie*, np. *Symposium Ewangelickie. Wisła–Jawornik, 2–4 IX 1994. Zbiór referatów i głosów w dyskusji*, pod red. P. Puczka, Cieszyn 1994. Kolejne tomy ukazywały się pod tytułem *Forum Ewangelickie*, np. *III Forum Ewangelickie. Wisła–Jawornik, 6–8 IX 1996. Zbiór referatów i głosów w dyskusji*, pod red. J. Puczka, P. Puczka, Cieszyn 1996.

tować swoją ofertę wydawniczą wszystkim zainteresowanym (księgarnie internetowe, witryny wydawnictw, organizacji, stowarzyszeń), z drugiej zaś zapewnić bezpośredni dostęp do czasopism publikowanych równoległe on-line („Zwiastun Ewangelicki”, „Ewangelik”) lub tylko w tej formie („Kartki Mazurskie”).

Zaprezentowana w Internecie oferta pozwala na poczynienie kilku spostrzeżeń odnośnie do tematyki i charakteru książek powstających obecnie w kręgu ewangelickim. Wyraźnie zarysowuje się nurt historyczny, obejmujący dzieje protestantyzmu, ze szczególnym uwzględnieniem ewangelickiej tożsamości i dziedzictwa kulturowego. W ramach tego nurtu powstają prace poświęcone poszczególnym parafiom, biografie wybitnych postaci protestantyzmu, publikacje przedstawiające spuściznę polskiej reformacji. Istotne miejsce zajmuje biblistyka, w tym zarówno *Biblia*, jak i komentarze biblijne, rozważania, postylle. Kolejną grupę stanowią książki teologiczno-dogmatyczne, a wśród nich księgi wyznaniowe Kościoła, apologetyka oraz prace przybliżające dorobek współczesnych teologów luterańskich. Znaczna liczba wydawnictw to publikacje o charakterze jubileuszowym³⁸ i okolicznościowym. Osobną część stanowi literatura pobożnościowa i ewangelizacyjna, skierowana do różnych odbiorców (młodzieży, rodziców, osób chorych, samotnych). Wydawana jest również literatura o tematyce psychologicznej, etycznej, społecznej. Kończąc tę krótką charakterystykę, trzeba wymienić jeszcze szeroko rozumianą książkę użytkową, w tym śpiewniki, modlitewniki, oraz książkę dla dzieci, inspirowaną tematyką biblijną.

Po 1989 r. nastąpił szczególnie bujny rozkwit prasy parafialnej różnych wyznań. Miały na to wpływ dwa zasadnicze czynniki: przemiany polityczno-gospodarcze oraz postęp w technice poligraficznej. Kościół Ewangelicko-Augsburski również rozwinął działalność na tym polu. Najwięcej tego typu wydawnictw powstaje na południu Polski. Należy zauważyć, że ewangelicka prasa parafialna jest bardzo zróżnicowana, począwszy od kilkustronicowych informatorów, po kolorowe, profesjonalne czasopisma, uwzględniające poza stroną informacyjną szerszą problematykę religijną i kościelną. Niektóre z nich przekroczyły granice

³⁸ Przykładowo z okazji 300-lecia Kościoła Jezusowego w Cieszynie wydano kilkanaście publikacji, m.in. J. Sztwiertnia, *Kościół Jezusowy w Cieszynie w VI półwieczu 1959–2009*, Cieszyn 2009; S. Kaczmarczyk, *300 lat Kościoła Jezusowego w Cieszynie*, Cieszyn 2009; O. Wagner, *Kościół Macierzysty Wielu Krajów. Historia Kościoła Ewangelickiego w Księstwie Cieszyńskim w latach 1545–1918/20*, Cieszyn–Bielsko-Biała 2008.

swoich parafii i stały się popularne w całym regionie, a nawet kraju („Gazeta Ewangelicka”, „Ewangelik Pszczyński”). Prasa parafialna jest z reguły niskonakładowa i rzadko bywa archiwizowana, w związku z czym dostęp do niej jest często ograniczony, a informacje na jej temat mogą być niepełne.

Stan badań nad współczesną książką i prasą ewangelicką

Produkcja wydawnicza Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego i podmiotów z nim związanych za ostatnie dwadzieścia lat jest dość pokaźna i stanowi ciekawy materiał badawczy. Jednakże nie doczekała się jak na razie żadnych syntetycznych opracowań. Powstało zaledwie kilka prac o charakterze przyczynkarskim, głównie na temat czasopism. Przede wszystkim wymieniony już wcześniej artykuł J. Szturca *Czasopisma luterzańskie na Górnym Śląsku*³⁹ oraz Bogdana Zelera *Współczesne czasopisma ewangelickie – charakterystyka, specyfika, funkcje*⁴⁰. Autorką kilku prac o charakterze bibliotekoznawczym jest J. A. Badura, która opracowała m.in. wymienioną już bibliografię „Kalendarza Ewangelickiego” za lata 1947–2000⁴¹ oraz bibliografię „Ewangelika Pszczyńskiego” za lata 1992–1997⁴², a także na łamach „Ewangelika” opublikowała cykl artykułów poświęconych biuletynom parafialnym⁴³. W wersji elektronicznej ukazało się opracowanie Adriana Uljasza *Prasa i książka ewangelicka w Internecie*⁴⁴, będące jak dotąd jedyną publikacją dotyczącą współczesnej książki ewangelickiej. Autor omawia m.in. internetową ofertę wydawnictw „Au-

³⁹ J. Szturc, *Czasopisma luterzańskie na Górnym Śląsku...*

⁴⁰ B. Zeler, *Współczesne czasopisma ewangelickie – charakterystyka, specyfika, funkcje*, [w:] *Media lokalne w świecie wolności i ograniczeń*, pod red. I. Borkowskiego i A. Woźnego, Wrocław 2003, s. 223–229.

⁴¹ J. A. Badura, *Kalendarz Ewangelicki...*

⁴² Taż, *Bibliografia zawartości „Ewangelika Pszczyńskiego” za lata 1992–1997*, Pszczyna 2001.

⁴³ Taż, *Ewangelickie biuletyny parafialne. 1: „Ewangelik. Informator diecezjalny” (1984–1994)*, „Ewangelik” 2007, nr 2, s. 82–86; 2: „Luteranin. Informator Parafii Ewangelicko-Augsburskich w Mikołowie i Tychach” (1985–2003), „Ewangelik” 2007, nr 3, s. 82–87; 3: „Informator Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Krakowie” (od 1987), „Ewangelik” 2007, nr 4, s. 97–101; 4: „Ewangelik Pszczyński” (1992–2003), „Ewangelik” 2008, nr 2, s. 86–91; 5: „Posyłam was...” *Informator Parafii Ewangelicko-Augsburskich w Świętochłowicach i Wirku (od 1990 r.)*, „Ewangelik” 2008, nr 3, s. 76–81; 6: „Ewangelik Opolski”, *informator Parafii Ewangelicko-Augsburskiej w Opolu (od 1993 r.)*, „Ewangelik” 2008, nr 4, s. 76–81.

⁴⁴ A. Uljasz, *Prasa i książka ewangelicka w Internecie* [on-line]. Parafia Ewangelic-

gustana” i „Warto”, niektóre czasopisma dostępne on-line oraz inne formy obecności prasy i książki ewangelickiej w Internecie. Prasa ewangelicka może też stanowić cenny materiał badawczy dla innych dyscyplin. Przy tej okazji warto wymienić książkę Marcina Hintza pod tytułem *Etyka ewangelicka i jej wymiar eklezjalny* (Warszawa 2007), w której jeden z rozdziałów zawiera istotną z bibliologicznego punktu widzenia charakterystykę poszczególnych czasopism⁴⁵.

Jak wynika z przedstawionego powyżej stanu badań, wydawnictwa ewangelickie po 1989 r. nie doczekały się monografii ani żadnych syntetycznych podsumowań. Wymienione w artykule publikacje mają w większości charakter popularnonaukowy lub przyczynkowski. Na temat współczesnej książki ewangelickiej wypowiedział się jedynie A. Uljasz. Również w powstałych w ostatnim czasie opracowaniach, których tytuły wskazywałyby na obecność omawianej problematyki, zagadnienie książki i prasy ewangelickiej jest pomijane lub marginalizowane. W tomie *Media wyznaniowe w Polsce 1989–2004* (Warszawa 2004)⁴⁶, stanowiącym pokłosie konferencji zorganizowanej przez Instytut Dziennikarstwa Uniwersytetu Warszawskiego, zabrakło omówienia prasy trzeciego co do wielkości w Polsce wyznania. *Bibliografia książki cieszyńskiej 1990–2001* (Cieszyn 2002)⁴⁷ wydana przez Książnicę Cieszyńską w niewielkim tylko stopniu uwzględnia ewangelicką produkcję wydawniczą, mimo że działalność środowisk protestanckich jest na tych terenach szczególnie aktywna. Tutaj powstają liczne wydawnictwa parafialne, działa największa luterańska oficyna „Augustana”, a tradycje ewangelicyzmu na ziemi cieszyńskiej są szczególnie silne. Warto dodać, że generalnie publikacje poświęcone współczesnym mediom pomijają zagadnienie prasy ewangelickiej⁴⁸.

ko-Augsburska Św. Trójcy w Lublinie [dostęp 15 grudnia 2010]. Dostępny w World Wide Web: <http://www.lublin.luteranie.pl/historia/hist31.php>.

⁴⁵ M. Hintz, *Etyka ewangelicka i jej wymiar eklezjalny. Studium historyczno-systematyczne*, Warszawa 2007, s. 347–358.

⁴⁶ *Media wyznaniowe w Polsce 1989–2004*, pod red. E. Kossewskiej, J. Adamowskiego, Warszawa 2004.

⁴⁷ *Bibliografia książki cieszyńskiej 1990–2001*, oprac. M. Szelong, Cieszyn 2002.

⁴⁸ Na przykład w artykule Marty Wielek prasę ewangelicką reprezentują tylko dwa tytuły. Zob. M. Wielek, *Analiza czynników atrakcyjności współczesnej polskiej prasy wyznaniowej*, „Zeszyty Prasoznawcze” R. 44: 2001, nr 3–4, s. 93–110.

Podsumowanie. Postulaty badawcze

Powyższe spostrzeżenia dowodzą, jak bardzo potrzebne jest podjęcie badań nad książką i prasą ewangelicką w Polsce po 1989 r., zwłaszcza że w nowych warunkach nastąpił szczególny rozkwit działalności kulturalno-wydawniczej Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego i środowisk z nim związanych. Ta aktywność wpisuje się w tendencje obecne we współczesnej kulturze, którą cechuje z jednej strony pluralizm, z drugiej zaś poszukiwanie własnej tożsamości w małych grupach i społecznościach lokalnych. Jak pisze Mirosław Patalon:

Obecnie mamy do czynienia z poszanowaniem kultury i jej odmian. Nie ma już mowy o budowie jednego prawdziwego systemu, skończył się czas tak zwanych metanarracji. Liczy się różnorodność, pluralizm i poszanowanie dla mniejszości. Śmieszni dziś są ci, którzy proponują całemu światu jedną niepodważalną prawdę [...]. Jedyną prawdą i pewnikiem jest dziś potrzeba wzajemnej akceptacji, szacunku i realizacji wszystkiego, co udało się wypracować⁴⁹.

Społeczność protestancka, żyjąca w Polsce w warunkach diaspory, stara się określić swoją tożsamość poprzez kultywowanie historycznych korzeni i współczesną twórczość w różnych obszarach kultury. Książka i prasa stają się przez to świadectwem tej tożsamości, która stanowi ważny aspekt ogólnej kultury religijnej w pluralistycznym społeczeństwie.

W pierwszej kolejności należałoby opracować bibliografię książki ewangelickiej wydanej po 1989 r., przyjmując za bazę źródłową nie tylko katalogi biblioteczne i bazy danych, ale również prospekty wydawnicze, recenzje prasowe, oferty księgarń internetowych, reklamę zamieszczaną w czasopiśmie i innych wydawnictwach, a także wykorzystując bezpośredni kontakt z parafiami i innymi podmiotami. Jest to o tyle ważne, że niskonakładowe lokalne wydawnictwa nie zawsze są rejestrowane przez bibliografię narodową czy inne źródła. Pomimo nowych możliwości w zakresie reklamy wydawniczej sporadycznie trafiają one do szerszego obiegu czytelniczego. Bibliografia taka powinna stanowić uzupełnienie monografii poświęconej książce ewangelickiej w Polsce po 1989 r., uwzględniającej repertuar wydawniczy, działalność oficyn i innych jedno-

⁴⁹ M. Patalon, *Postmodernizm – zagrożenie czy wyzwanie?*, „Myśl Protestancka” 1998, nr 4, s. 14.

stek podejmujących inicjatywy wydawnicze, ze szczególnym zwróceniem uwagi na udział parafii, reklamę i obieg książki (księgarnie internetowe, biblioteki, księgozbiory parafialne, wewnątrzkościelne formy sprzedaży i reklamy) oraz recepcję współczesnej książki ewangelickiej.

Jako punkt odniesienia do badań nad prasą ewangelicką omawianego okresu należałoby stworzyć monograficzne opracowanie, prezentujące tytuły, które ukazywały się w latach 1989–2010, zarówno zamknięte, jak i te, które wychodzą nadal. W przypadku prasy należy pamiętać o tym, że wraz z upływem czasu będzie ona coraz bardziej zdekompletowana. Biblioteki rzadko gromadzą czasopisma niskonakładowe i nawet obecnie dostęp do niektórych tytułów jest już utrudniony⁵⁰. Syntetyczne opracowanie prasy wymagałoby uwzględnienia naukowej charakterystyki wychodzących w wymienionym okresie tytułów i analizy ich zawartości, przedstawienia wydawców i zespołów redakcyjnych, ukazania obiegu wydawniczego, systemu kolportażu, wykorzystania możliwości, jakie stwarza Internet dla prezentacji prasy (internetowe wersje czasopism, strony redakcyjne, reklama internetowa), oraz omówienia recepcji czasopism.

Monograficzne opracowania prasy i książki ewangelickiej pozwoliłyby na uchwycenie istniejących tendencji i przemian zachodzących w działalności wydawniczej Kościoła Ewangelicko-Augsburskiego na przestrzeni omawianego okresu. Umożliwiłyby także podjęcie dalszych szczegółowych i problemowych badań, które uwzględniałyby:

- powiązania ewangelickiej kultury wyznaniowej z kulturą lokalną (ogólną),
- wpływ historycznych tradycji protestantyzmu poszczególnych regionów Polski na obecny dorobek wydawniczy luteran,
- inspiracje i kultywowanie tradycji (trwanie form i symboliki tradycji we współczesności),
- udział treści religijnych i świeckich w książkach i czasopismach ewangelickich,
- rolę pastorów jako współtwórców i uczestników kultury książki ewangelickiej oraz ich udział w tworzeniu prasy i aktywność na łamach czasopism,

⁵⁰ W Bibliotece Śląskiej, dysponującej prawem do egzemplarza obowiązkowego, roczniki niektórych czasopism ewangelickich są zdekompletowane, a wydawcy nie są w stanie uzupełnić braków. (Informacja na podstawie doświadczenia zawodowego autorki, które są pracownikami Biblioteki Śląskiej).

– obieg książki i prasy ewangelickiej w Polsce w porównaniu do obiegu książki katolickiej.

Na swych badaczy czeka także działalność wydawnicza czołowych ewangelickich oficyn: „Augustana”, „Warto”, „Głos Życia” oraz Polskiego Towarzystwa Ewangelickiego. Ważnym zadaniem byłoby również przygotowanie biografii ludzi prasy i książki ewangelickiej. Wobec niewystarczającej liczby opracowań na temat różnych form działalności kulturalnej ewangelików ważnym źródłem poznawczym mogą okazać się rozmowy z ludźmi współtworzącymi prasę i książkę ewangelicką⁵¹. Realizacja wymienionych inicjatyw badawczych ukaże współczesne funkcje książki i prasy ewangelickiej na tle kultury wyznaniowej.

The Lutheran book and press in Poland after 1989.

The problem and the state of research

Abstract

The article presents the development of the Lutheran book and press in Poland, after the political transformation of 1989, and the state of research on Polish Protestant literature. There has been described the publishing activity of the Lutheran Church of Augsburg Confession in Poland and its related entities taking into account the geographical and historical circumstances different for various dioceses. The article demonstrates the need to undertake research on new Lutheran literature, which is presently growing in accordance with contemporary cultural trends: pluralism and glocalisation.

⁵¹ Autorki odbyły w czerwcu 2009 r. rozmowę z biskupem diecezji katowickiej i redaktorem wydawnictwa „Głos Życia”, ks. Tadeuszem Szurmanem, który przedstawił historyczne uwarunkowania obecnej sytuacji wydawniczej różnych podmiotów ewangelickich oraz kształtowanie się prasy ewangelickiej po 1989 r.